





# A téri minimum teljessége

## The Complexity of Spatial Minimum

JOHN PAWSON TÉRINSTALLÁCIÓJA PANNONHALMÁN  
SPATIAL INSTALLATION BY JOHN PAWSON IN PANNONHALMA

Építész / architect: JOHN PAWSON Szöveg / text: VUKOSZÁVLYEV ZORÁN Fotók / photos: BUJNOVSZKY TAMÁS

**Pannonhalma bencés apátságát 996-ban alapították – az oklevél eredete annyira szorosan kötődik a magyar állam alapításának korszakához, hogy szinte elvitathatatlan a hely jelentősége. Azonban nem a történetiség gondolati bűvköre ragad el, amikor Szent Márton hegyén járunk. A történelmi múltú apátság grandiózus épülettömbjének fizikai és szellemi vonzáskörzetében a kortárs építészet kiemelkedő minőségű alkotásait találjuk.<sup>1</sup> Most már belül is.**

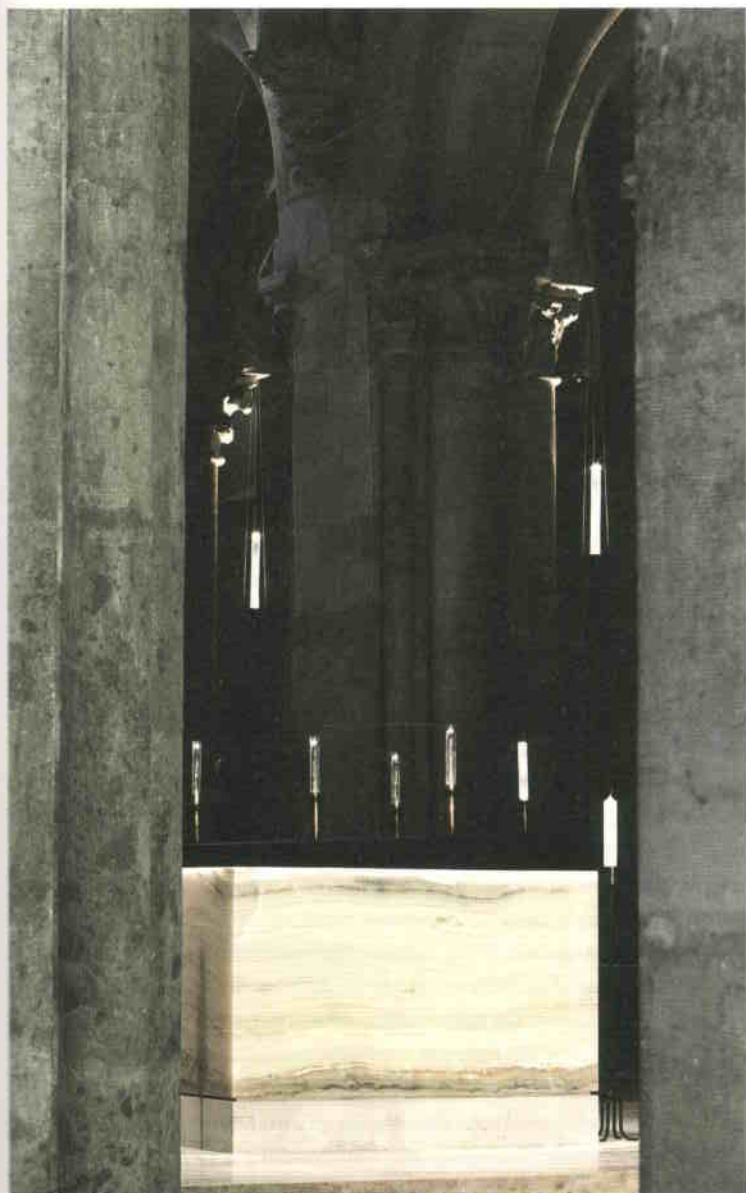
Az alapító okirat mellett egy 1002-ben kiállított adománylevél már épületek felszenteléséről ad hírt – a korai időszak régészek által azonosított, földben lévő épületszakaszaira ráépültek a mai templom falai. E helynek történelmi jelentősége van: a patrónus Szent Márton Savariában (a mai Szombathely), a római kori Felső-Pannónia vallási központjában született, egyik legfőbb térítési területe volt e régió. Sokáig – tévesen – a pannonhalmi hegy lábánál lévő települést azonosították a franciaországi Tours püspökeként 397-ben elhunyt szent szülőhelyének. E legenda is közrejátszhatott, hogy 600 évvel később épp itt hozzák létre a keresztény magyar állam első bencés monostorát. Szimbolikájában nagyon összetett és többszörösen megalapozott e döntés; nem járunk messze az igazságtól, ha a Szent Márton hegyen álló lelkeségi központot a keresztény vallás megrendítő erőt sugárzó helyeivel, Montecassino, Assisi vagy Santiago de Compostella épületegyütteseivel hozzuk párhuzamba – legalábbis szerényen, magyar viszonylatban.

Az ősi bazilika többször átépült – az 1137-ben már átalakított, majd az 1220-as évek elején gótikus stílusban átépülő templom mégsem

azonosítható a mai formával.<sup>2</sup> Oros apát 13. századi építkezéseinek stíluskapcsolatait francia katedrálisokhoz köthetjük – ezt írta felül nagy magabiztossággal az 1870-es években Stornó Ferenc, aki Kruesz Krizosztom főapát idején a középkorról alkotott idea-kép mentén, purista műemlékvédelmi szemlélettel átfurmálta a térbelső, több helyen jelentős bontásokkal és átépítésekkel hozta létre a ma is feltáruló egységes képet a monostor templom és a csatlakozó épületrészek esetében. A műemlékegyüttes képét további épületrészek különböző korszakokban létrejött mesteri munkái teszik teljessé: gótikus kerengő, barokk ebédlő, a klasszicizmus időszakából a könyvtár, valamint a magasba törő templomtorny. Míg a 19. század első harmadáig lezáruló építkezések művészeti megítélése egyértelműen pozitív, a Stornó-féle átalakítások már vitát váltottak ki. Még bizonytalanabb a 20. század harmincas éveiben kialakított gimnáziumi szárnyak megítélése: a korszakban divatnak számító olasz modern építészet formálását követő épülettömbök kimért tagolása ellenére a beépítés jelentősen megnövekedett, sokak szemében a hegy túlépítését eredményezve. Az udvarok által tagolt épülettömbök össz-











képe azonban mégis egységes – a pannon tájból kiemelkedő várhegy jellegzetes kontúrját adja az apátság és iskola összeforrt épületegyüttese. A hely tehát kötelez – ilyen szellemi sűrűsödés (nem csak) építészeti értelemben kivételes közeget teremt.

A bazilika felújítása az ezeréves ünnepi időszakra fejeződött be, de a bencés szerzetesi közösség és a diákok által használt lelki tér, a templom liturgikus tere akkor még nem újult meg. A fennállás ezeréves ünnepe időszakában egy új téri szemlélet iránti vágy fogalmazódott meg az alapítók szellemiségét követve – a mai kor igényei szerint új szakrális teret létrehozni. Voltak olyan tervek, melyek a hegyen egy új szerzetesi templom gondolatát ápolták, később újra visszatértek az átalakítás igényével a bazilikához. Kompromisszumnak tűnt egy mellékkápolna létrehozása is, de az újabb és újabb elképzelések a valós problémát nem látszottak megoldani: a közösség a bazilika szakrális terének akkori állapotát már nem érezte megfelelőnek lelkiisége kifejeződésére. Az elsőre talán furcsa magyarázkodásnak tűnő problémafelvetés megalapozott volt. Az ember világban elfoglalt helye és ennek téri kivetülése meghatározó az összhangzat létrejöttében. A szerzetesközösség tagjai egy ilyen egyensúly elvesztése miatti hiányérzetüket fogalmazták meg tehát. Nem voltak egyedül: az utóbbi évtized legjelentősebb egyházi konferenciasorozata, az olaszországi Boséban rendezett nemzetközi liturgikus találkozók ennek sokféle aspektusa került már az értelmezés vagy épp újraértelmezés középpontjába.<sup>3</sup> A 2003-tól évente megrendezésre kerülő konferenciákon a liturgikus tárgyelemek, a forma, a tér identitása, valamint kitágítva a városi kontextus és szűkítve a szakrális művészet értékelése kapott teret. A katolikus egyházon belül a szakrális tér értelmezése ma egy új fogalommal jellemezhető: a „communio tér” szemlélettel, mely (újra) asztalközösséggként szemléli a liturgia terét.<sup>4</sup> Ennek fizikai megjelenése a szóban és testben megvalósuló ige elem-párja, az ambó és az oltár fő-

kuszpont szerű elhelyezése a térben.<sup>5</sup> Nem véletlen tehát a pannonhalmi változtatási igény – de pontos meghatározása alapos feltárást igényelt.

Várszegi Asztrik főapát 2003-ban életre hívta a Bazilika Műhelyt, melynek feladata e bizonytalanság feloldása, a teológiai magyarázatból kiinduló átalakítás alapjainak megteremtése volt. A fiatal szerzetesekből álló csoport Varga Mátyás, majd Fehérváry Jákó vezetésével feltárta e lelki igényből eredő változások szükségességét. Dialógus indult több médiumon keresztül is. A közösség feléledő könyvkiadása olyan meghatározó műveket hozott ki, melyek elsődlegesen a keresztény szellemiséget, de némelyikük annak mentén az építészetet is hivatott egy elmélyültebb szemléletre sarkalni.<sup>6</sup> Kortárs művészeti fesztiválokat rendeztek, melyek befogadására táji tér-formálások jelentek meg a kertben és arborétumban és kortárs szakrális építészeti kiállítás született.<sup>7</sup>

Közben folyamatos munka folyt az építészeti átalakítások szellemi vonatkozásainak feltérképezésére: egyértelművé vált a közösség számára, hogy az akkori fizikai tér (az évszázadok alatt felhalmozott-beillesztett tárgy-elemekkel) nem egyeztethető össze egyszerűséget és tisztaságot kívánó térszemléletükkel.<sup>8</sup> A sokak által felkapott és különböző kontextusokban meglebegtetett szókapcsolat, mely „történeti bútorraktárként” aposztrofálta a legrangosabb nemzeti emlékhelyként számon tartott bazilika liturgikus terét, rögtön ellentábort generált művészetföltő körökben. A változtatás igénye ugyanis látszólag a Stornó-féle egységes stílusban létrehozott beltérrel nem tudott azonosulni: a szószéket elbontani, a bútorzatot teljes egészében kicserélni, az emelt szinten lévő baldachint elmozdítani, a színesüveg-ablakokat kibontani és a falfestéseket eltakarni kívánta. Mindez az egységes kortörténeti kép teljes megszüntetésével volt egyenlő egyesek szemében. A valódi indok azonban nem került kihangsúlyozásra. A szerzetesi közösség ugyanis „csak” saját kora lelkiiségének megfelelő teret szeretett volna létrehozni – ha úgy tesszük, az építészeti keretek háborítatlanul hagyása mellett egy minimalista esztétikával létrehozott közeget, mely alapvetően a funkcionális elemek térszervező erejét tekinti elsődlegesnek. Az építészeti és művészettörténeti körökben fellángoló vita újítani akarók és hagyományt őrzők között néhány heves megnyilatkozás után elült, pedig még az is bonyolította a helyzetet, hogy (alapos átgondolás után, a legjobb szándéktól vezérelve és meggyőződéssel) a szerzetesközösség egy angol építészért kért fel a tervek elkészítésére. Akkoriban fejezték be John Pawson tervei alapján Csehországban egy trappista szerzetesi monostor építkezését, melynek esztétikai dimenzióiban megtalálni vélték a pannonhalmiak saját elképzeléseiket.<sup>9</sup> Végülis az önrendelkezés jogát szem előtt tartva, többszörös egyeztetés után a terv átment az engedélyeztetési folyamatokon, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (ekként talán utoljára leírva) jóváhagyásával megindultak az átalakítási munkák.

Augusztus végén újrászentelték a pannonhalmi bazilika ősi terét. Az altemplom oltárában Tours-i Szent Márton ereklyéit helyezték el – az eredetilegenda a korai keresztény egyház szokásai szerint tehát újraéledt. A történetében gazdag építészeti tér is újjáéledt – a szerzetesek imateréként: a közös Istenszolgálat, az ígére való teljes odafigyelés helyeként. Vizuálisan tiszta és liturgikus működésében helyes térben állunk. A téri adottságok tekintetében egy világosabb és éteri vonatkozásokban átláthatóbb tér fogad minket. Spiritualitása a használók, a helyben ezeréves bencés közösség mai igényeit szolgálja, a szerzetesi térhasználatot erősíti, ugyanakkor tiszta beszéddel szól a liturgia cselekményének tárgyiasult fókuszpontjairól is a hívek számára.

Az elmozdított tárgy-elemek vizuális összetettségét felváltotta az egyértelmű elemekre koncentráló olvasat. A tér hossz tengelyét hangsúly-

lyozva a nyugati torony alatt kapott helyet a keresztelőktől. A hívek által használható, lerövidült templomtér padozata a lépcsőkkel magasabban elhelyezkedő plánum felé emelkedik. A kibővített szerzetesi karzat stallumai között két fókuszpont: a hívekhez közelebb álló oltárasztal és a keleten pozícionált ambó. Komplexitásában egységes communio-tér, ahol a szóban és testben megvalósuló ige a közösség sűrűsödő középpontját teremti meg. Keleten a magasra kiemelt cibóriumos oltártér zárja a térsort, tabernákulumként szolgálva a liturgikus teret – alatta az altemplom a szent ereklyékkel. A tér tiszta képlete nyílt átlátható térsor: a keresztség felvételétől az elmúlásig. Elemeit az ónix nemes anyagával hangsúlyozzák a tervezők. Legmarkánsabb megjelenése természetsszerűleg az oltár monolitikus tömbjének van. Ez a tér legsűrűbb pontja – liturgikus és építészeti értelemben is.

A nyugati kapu és a keleti térfal üvegablakaiba ónix táblák kerültek. A fény áttör az anyagon, misztérium-hatása felemelő – ezek a tér legkönnyebb pontjai. Építészeti értelemben is, mert a beltér mitikus erejű tárgyelemeihez képest magyarázkodni kívánnak. A Szent Márton ablakot felváltó hatalmas körablakot (lencseszerű csiszolásának köszönhetően) a középpont felé egyre markánsabban világítja át a természetes fény – az elementáris hatást azonban elrontják a sugárirányú fénycsíkok, melyek archaizáló ablakosztást rajzolnak a nyílásfelületre. A monolitikus elem-sűrűsödés spirituális hatása itt a realitások talajára tér vissza – de lehet, hogy ezt csak a koncentrált (építészetkritikai) figyelem érzékeli. Nem úgy az egykori solnhofeni kőburkolatot felváltó süttöi mészkőlapok precizitása esetében: itt egy apróságnak tűnő részleten a design-szemlélet elsődlegességét tapasztalhatjuk. Az archaikus térhatároló szerkezetekre alapozó koncepció installáció-szemléletből táplálkozik – amit tökéletesen teljesítenek az újonnan létrejött tárgyak: a liturgikus térelemek mellett a tömör diófából mesteri minimalista illesztésekkel képzett stallumok, padok és mobília-székek, a sekrestyék térbútorai, a finom absztrakcióval létrehozott gyönyörű álló lámpatestek a főhajóban és variációs megjelenésük függő világítótestekként a mellékhajókban. E markáns formálással létrehozott elemek pontos arányérzékkel és nemes egyszerűséggel méltó párjai a masszív történeti fal- és boltozatszerkezeteknek. De a tér-tisztításnak áldozatul esett a térhatárolásként ugyancsak jelentős padozat. A kézi megmunkálással pattintott szélű eredeti solnhofeni kövek tradicionális megjelenését kiváltja a precíz vágással, elegáns illesztési rajzolattal rakott süttöi mészkőburkolat. Metodikailag érthető, hiszen ebből tudnak kinőni a tömörszerű liturgikus tárgyelemek lábazatai – de ezáltal az egész eredeti térstruktúra éppen talapzatát veszíti.

Ez utóbbi megjegyzések azonban csupán cizellált kritikai megjegyzések. Tökéletesnek mondható térinstalláció született – a magyar kereszténység kezdeteitől létező közösség mai térszemléletének gyönyörű téri olvasatával. A tér teljes. Minimumaival.

A témához lásd még az Utóiratban F. Esteban és A. Longhi tanulmányát – a szerk.



Founded in 996, the origins of the Benedictine abbacy of Pannonhalma have been so closely associated with the era when the Hungarian state was established that the significance of the location is almost indisputable. Priding itself on a historical past, the abbacy has a grand building with contemporary architectural creations of the highest standards in its physical and spiritual centre of gravity. Now also inside its walls.

The ancient basilica had been rebuilt several times – however, the church already been converted in 1137 and remodelled in Gothic style in the 1220s cannot be identified with its present-day design. The stylistic relations of the constructions managed by Abbot Oros in the 13th century are associated with French cathedrals – this was overwritten in the 1870s by Ferenc Stornó with great self-confidence when in line with the idea-image of the Middle Ages prevailing during the office of Arch-Abbot Krisztoth he reshaped the interiors with a purist approach to the protection of historical monuments whilst creating the integral design also revealed today in the case of the monastery church and its adjacent structures by extensive demolitions and remodellings. The complex now protected as an historical monument is a result of structures that had been genuine masterpieces erected in various periods such as the Gothic ambulatory, the Baroque-style dining hall, the library from the Classicist era as well as the church tower reaching for the skies.

The reconstruction project of the basilica had been completed by the millennial celebrations, without the facelifting of the liturgical space of the church. During the millennial celebrations of its existence the desire to take a new spatial approach was formulated in line with the spirituality of the founders – to create a new sacred space meeting contemporary needs. Members of the community had the feeling that the conditions of the sacred space of the basilica were no longer suited to express its spirituality. The niche of human beings in the world and its spatial projection defines the making of the harmony. Members of the friars' community have thus

<sup>1</sup> Az ezredfordulón épült kortárs beavatkozásokat bemutatja a 2011-es kiállítás katalógusa. Nagy Tamás (szerk.): Kortárs építészeti Pannonhalmán. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2011. Az építkezések komplex fejlesztési összefüggéseit és az objektumok kritikai építészeti elemzését lásd: Vukosavljević Zorán: Dialógus régi és új között – kortárs beavatkozások Pannonhalma ősi hegyén. Magyar Narancs XXIV/17. 2012. április 26. pp.34-35.

<sup>2</sup> Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. Pannonhalma, 1996.

<sup>3</sup> A magnanói Bose monostor liturgikus konferenciáról: <http://www.monasteriodibose.it/content/view/506/300/lang/en/>. Utolsó megtekintés: 2012. szeptember 12.

<sup>4</sup> Gerhards, Albert – Sternberg, Thomas – Zahner, Walter: Communio-Räume. Auf der Suche nach der angemessenen Raumgestaltung katholischer Liturgie. Schnell+Steiner, Regensburg, 2003.

<sup>5</sup> Lásd a párhuzamosan megrendezésre kerülő velencei és ousensei konferenciák vonatkozó kötetét: Longa, Giorgio della (et al., eds.): Architettura e Liturgia nel Novecento - Esperienze europee a confronto. Venezia, Stella Edizioni, 2006. illetve: Esteban Fernández Cobián (ed.): Arquitecturas de lo sagrado - Memoria y proyecto. Ourense, Netbiblo, 2009. (A kortárs szakralitásról bővebben: Andrea Longhi és Esteban Fernández Cobián tanulmánya a lapszám Utóirat mellékletében.)

<sup>6</sup> Frédéric Déboust: A hely szelleme a keresztény építészetben. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2005. A benne

felvázolt gondolkodásmód érvényre jutása az építészetben a „regionalizmus” magyarországi témájának felerősödésével kiemelt figyelmet érdemel. Lásd: Simon Mariann: Critical Regionalism - The Case for National Identity? Rise and Fall of a Label in Hungarian Architecture. In: Quek R. - Deane D. (eds): Architecture, Design and the Nation. Nottingham, 2010. pp.344-351. A téma más szemléletű ismertetésére vállalkozik éppen Pannonhalma esettanulmányára kiterjesztve: Katona Vilmos – Vukosavljević Zorán: Place and Identity - Critical Regionalism in the New Millennium, National and International Achievements. In: Építés - Építészettudomány 2012/1-2. pp.141-174.

<sup>7</sup> Varga Máttyás – Csillag Katalin: Tér és imádság. Pannonhalmi Főapátság, 2007.

<sup>8</sup> Dr. Fehérvári Jákó: A Pannonhalmi Bazilika belső felújítása, átalakítása a bencés közösség szemszögéből. In: Utóirat - Post Scriptum. 2008/6. pp.41-44.

<sup>9</sup> Vajon mi történt volna, ha az elsőként megkeresett külföldi építész, Peter Zumthor elvállalja a megbízást? Nem tette, mert ekkor éppen a kölni Kolumba Múzeum és a wachendorfi kápolna építésével volt elfoglalva – e folyó munkái mellett nem kellett mondania a felkérésre, mert a pannonhalmi feladat (szerinte) egész embert kívánt – szóbeli köztés alapján: Zumthor 2009. május 6-án, a MOME-n elhangzott előadásából.

A cikk az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával jött létre



uttered the feeling of lack owing to the loss of such an equilibrium.

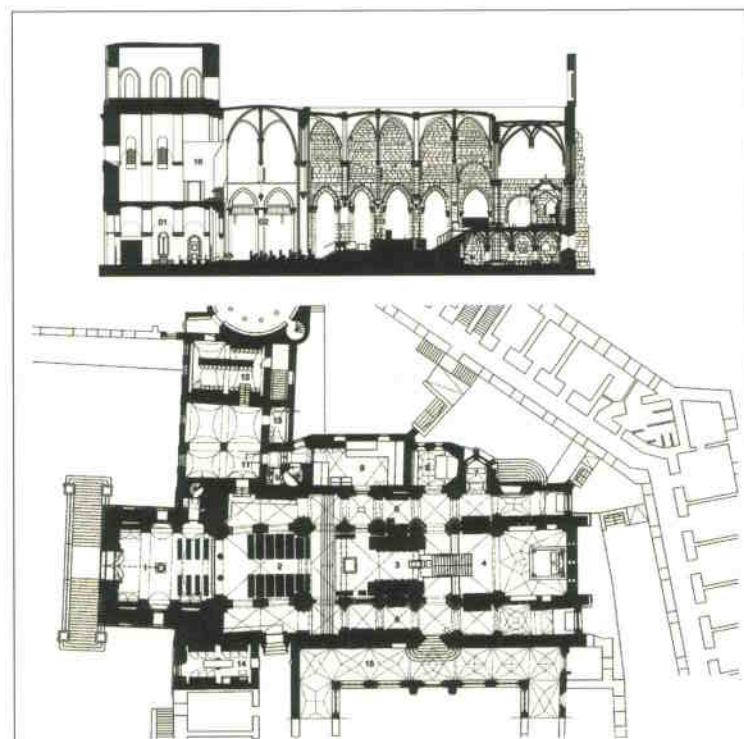
Arch-abbot Asztrik Várszegi in 2003 established the Basilica Workshop with the task to resolve this kind of uncertainty and to lay down the foundations of the remodelling based on the theological explanation. This team of young friars revealed the necessity of changes ensuing from this spiritual need. They started to continuously work on mapping the spiritual relations of the architectural transformations: for the community it became obvious that the physical space existing then (including the object-elements accumulated and adjusted through the centuries) could not be reconciled with their approach to space demanding simplicity and clarity. The need for change seemingly could not be identified with the interior created in the integral style by Stornó, but the genuine reason for this was not emphasized. The community of monks actually wanted to create a space „only” to be appropriate for the spirituality of its own times – that is a medium created with minimalist aesthetics whilst leaving the architectural frames untouched and basically preferring to rely upon the capacities of the functional components to organize and render space.

The community of friars invited an English architect to make the designs. That was the time when in the Czech Republic the construction of a Trappist monastery has been completed after designs by John Pawson that had aesthetic dimensions reflecting the ideas friars of Pannonhalma cherished. The end of August saw the reconsecration of the ancient space of the basilica in Pannonhalma. The altar of the crypt now treasures relics of St. Martin of Tours, which means the revival of the aetiological myth according to the customs held by the early Christian church. Rich in history, the architectural space is also revived – as the space of worship used by the friars: it is now the place of the communal service of God and full attention to the Word. Now we are standing in a space which is visually clean and functions appropriately liturgically. Regarding the spatial faculties, it is now lighter, more ethereal and transparent. Its spirituality serves the present-day needs of its users, the 1,000 year old Benedictine community, reinforcing the utilization of space by the friars, whilst also speaking a clear language addressing the congregation about the materialized focuses of the events of the liturgy.

The visual complexity of the dislocated object-components has been replaced by an interpretation concentrating on the unambiguous elements. To emphasize the longitudinal axis of the space the baptistry was built beneath the western tower. The flooring of the shortened church space that can be used by the congregation now rises above the planum made higher by stairs. Among the stalls of the enlarged choir of the friars new there are two hubs: the superaltar standing closer to the faithful and the ambon positioned in the east. It is an integral communion-space in its complexity where the Word realized in words and in body creates the compact centre of the community. In the east the spatial row is finished by the highly elevated altar space with a ciborium to serve the liturgical space like a tabernacle – beneath there is the undercroft with its sacred relics. The clear formula of space is an open and transparent system of spaces ranging from the adoption of Christianity to mortality. Its components are emphasized by the precious material of onyx. It is evidently the monolithic mass of the altar which has the most characteristic design. This is the densest point of the space both liturgically and architecturally.

There are onyx boards now filling in the glass windows of the western gate and the eastern spatial wall. Light pierces the material with a magnificent effect of mystery – these are the lightest points of the space also in the architectural sense, as they are to be explained in relation to the object components of the interior with mythical powers.

The large circular window replacing that of St. Martin (with its lens-like polish) serves to let natural light illuminate more and more powerfully toward the centre – however, this elementary effect is spoiled by the radial strips of light that project an archaizing arrangement of windows onto the surface of the opening. The spiritual effect of the monolithic thickening of elements now returns to the soil of reality here. Unlike in the case of the precision of the limestone slabs from Süttő replacing the former facework made of stone from Solnhofen: here we can experience the priority of design-attitude in a seemingly tiny detail. Based on archaic spatial dividing structures, the conception is fed by the installation-attitude. This is perfectly realized by the newly born objects: besides the liturgical spatial elements there are the stalls made with precise minimalist joint of solid walnut, pews and mobilia-chairs, items of furniture in the sacristies, beautiful standing illuminating bodies created with abstraction in the nave and their hanging variations in the side-aisles. Reflecting precise sense of proportions and noble simplicity, elements created with such a characteristic design are worthy matches of the massive historical walls and vaulting structures. The spatial installation thus born can be rated as perfect owing to a beautiful spatial reading of the contemporary space-perception of the community existing since the beginnings of Christianity in Hungary. Thus the space is complete.



Vezető építész tervező / design architect: John Pawson  
 Építész munkatársak / project architects:  
 Anna von der Schulenburg, Stefan Dold – John Pawson Ltd., London  
 Liturgikus és teológiai koncepció / liturgical and theological concept:  
 Pannonhalmi Főapátság Bazilika-műhely  
 Felelős tervező / architect in charge: Gunther Zsolt  
 Tervezetők / project architects: Tavaszi Tamás, Patay Orsolya – 3h építésziroda  
 Statikus tervező / structural engineer: dr. Vándor András  
 Gépész tervező / mechanical engineer: Benkő Imre – ÉGTI 2003 Kft.  
 Villamos tervező / electrical engineer: Sleiner György – Ohm-Plan Bt.  
 Hangtechnikai tervező / audio engineer: Fürjes Andor Tamás – aQrate Kft.  
 Világítástervező / lighting design:  
 Mark Major, Philip Rose – Speirs+Major, London  
 Műszaki ellenőr / site architect: Beck Sándor – É.S. Beck Kft  
 Kivitelező / main contractor: „RENESZÁNSZ” Kőfaragó ZRt.